

УДК 330.59:330.35

І.А. Дудла, д-р техн. наук, професор

А.А. Дудла, канд. екон. наук, доцент

Н.А. Шпак, аспірант

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

Я. В. Романов, магістр

Національний університет «Юридична академія імені Ярослава Мудрого», м. Харків, Україна

РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Досліджено вплив розвитку людського потенціалу на економічне зростання країн світу та України. Розглянуто динаміку індексу людського розвитку за 2000-2011 роки у різних країнах світу. Сформульовано пропозиції щодо інвестицій у «людський капітал» як основний фактор економічного зростання.

Ключові слова: людський потенціал, людський капітал, економічне зростання, розвиток, добробут.

Исследовано влияние развития человеческого потенциала на экономический рост стран мира и Украины. Рассмотрена динамика индекса человеческого развития за 2000-2011 годы в разных странах мира. Сформулированы предложения относительно инвестиций в "человеческий капитал" как основной фактор экономического роста.

Ключевые слова: человеческий потенциал, человеческий капитал, экономический рост, развитие, благосостояние.

The influence of the development of human potential on economic growth of the countries of the world and Ukraine is researched. The dynamics of the Index of human development during 2000-2011 in different countries of the world is considered. The offers as to investments into "the human capital", as a major factor of economic growth are formulated.

Key words: human potential, human capital, economy growth, development, welfare.

Постановка проблеми. Економічне зростання дає можливість забезпечувати постійно зростаючі потреби людей і суспільства, вирішуючи економічні і соціальні проблеми. Світовий досвід свідчить, що нормальними темпами економічного зростання є річні темпи на рівні 3-5 %.

На відміну від економічного зростання, економічний розвиток можна визначити як перехід від одного стану економіки до іншого, коли в новому періоді не тільки збільшується виробництво тих самих товарів, а має місце й виробництво нових товарів і послуг з використанням нових технологій порівняно з минулим періодом. Можна сказати, що економічне зростання становить зміст розвитку, є його складовою частиною. Якщо економічне зростання відбиває суто кількісні зміни в економіці, то економічний розвиток – це якісне економічне зростання.

Нині світ вступає в період нової економіки, особливостями якої є те, що основними генераторами економічного розвитку стають нові знання, інноваційні та інформаційні технології, прямі і зворотні зв'язки між наукою, виробництвом і освітою як інституту підготовки і перепідготовки кваліфікованих робітників, менеджерів, науковців, політиків.

Якщо в умовах незростаючої економіки людина може протягом значного періоду користуватися раніше набутими знаннями та вмінням, то в умовах економічного зростання прискорюється процес оновлення знань і вдосконалення вміння. Знання і вміння застарівають протягом 5-6 років. А звідси проблема постійної перепідготовки.

Тобто, поряд з інвестиціями у сферу фізичного капіталу особливого значення набувають «інвестиції в людину», які включають не лише витрати на відтворення робочої сили, але й на освіту, підготовку і перепідготовку працівників, накопичення і передачу знань, охорону здоров'я, міграцію, пошук інформації.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання аналізу людського розвитку досліджено у працях вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: Д. Богині, О. Грішнєвої, Б. Данилишина, І. Кравченко, О. Кучеренко, Е. Лібанової, В. Онікієнко, Ю. Саєнко, В. Шахова, Р. Макконнелл, Л. Брю, С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак поза увагою дослідників на сьогодні залишаються питання визначення головних факторів економічного зростання та пріоритетів інвестиційної політики держави.

Мета статті. Основною метою цієї статті є визначення стратегічних напрямків інвестицій та головних факторів економічного зростання.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах основними генераторами економічного розвитку стають нові знання, інноваційні та інформаційні технології, тому фінансові вкладення в освіту визнаються одними з найважливіших інвестицій у людський капітал. Необхідність збільшення обсягів бюджетних коштів, що вкладаються у розвиток освіти, спричинена завданнями підвищення ефективності та конкурентоспроможності економіки, структурними зрушеннями у сфері зайнятості, що визначають постійну потребу у підвищенні кваліфікації та підготовці кадрів, зростанні їх професійної мобільності. Існування зазначених факторів спричиняє необхідність пошуку нових підходів до вирішення питань бюджетного фінансування освіти як важливої складової людського капіталу. Проблема бюджетного фінансування освіти в Україні є комплексною і потребує відповідей на головні питання: наскільки ефективно використовуються бюджетні кошти та як найбільш ефективно розподілити виділені обсяги бюджетних ресурсів.

У зв'язку зі зростанням ролі знань і творчості різко збільшуються витрати на освіту. В Україні за роки незалежності частка державних видатків на освіту у ВВП коливалась з 5,6 % (281 млрд. грн у 1992 р.) до 8,4 % (майже 80 млрд. грн) у 2010 році. У зведеному бюджеті частка видатків на освіту становила за цей період від 15,4 до 21,5 % (темپ приросту коливався від 9,5 % до 46,2 %).

Переважаюча частка бюджетних коштів спрямовується на фінансування загальної середньої освіти (41,5 % бюджетних асигнувань на освіту), вищої освіти (30,9 %), дошкільної освіти (11,7 %) та професійної технічної освіти (6,2 %). Решта коштів (9,7 %) витрачається на фінансування післядипломної освіти, позашкільної освіти та заходів із позашкільної роботи з дітьми, програми матеріального забезпечення навчальних закладів, дослідження і розробки у сфері освіти та інші заклади та заходи у сфері освіти.

В Україні державне фінансування освіти відбувається за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів.

Кошти місцевих бюджетів (приблизно 64 % обсягів державного фінансування освіти в Україні), витрачаються, переважно, на фінансування дошкільної та загальної середньої освіти. Кошти ж державного бюджету – на фінансування вищої освіти. У розрахунку на одну особу, що перебуває в освітніх закладах, видатки зведеного бюджету України зросли за останнє десятиліття у 11 разів: з 695 грн у 2000 році до 7647 грн у 2009 році.

За даними ЮНЕСКО загальні державні видатки на освіту у світі в цілому становили 15,4 % до загальних видатків бюджетів (в Україні – 20,2 %; у країнах з перехідною економікою – 9,6 %; у розвинених країнах – 12,4 %). Як бачимо, у світовому порівнянні рівень фінансування видатків на освіту з бюджетів України є дуже високим.

З'явилося поняття інтелектуальний капітал країни, який складається з людського та структурного капіталу. Перший характеризується рівнем знань, уміння, творчих здібностей працівників, їх культурою і моральними здібностями, що вони поділяють, а другий – технічним та програмним забезпеченням інформаційних систем, патентами, торговими марками, трудовими навичками, ноу-хау тощо.

Останнім часом з'являються концепції, згідно з якими поряд з природнім (Земля, корисні копалини, родючі землі, ліса, водні, атмосферні ресурси), фізичним (основні виробничі і невиробничі фонди, предмети праці, домашнє майно), людським капіталом існує ще й соціальний капітал, що включає такі складові як соціально-економічні зв'язки, що формуються в суспільстві, політична стабільність, законність і порядок, взаємодвіра, захищеність від корупції, диференціація доходів, моральні цінності, інституціональні норми і правила. Соціальний капітал – це могутній суспільний ресурс, що створює умови всезагальної, стихійної, автоматичної координації і кооперації всіх учасників економіки заради взаємної ефективності і вигоди.

Порушення чи втрата соціального капіталу взагалі, або будь-якої його складової (політичної стабільності, законності і порядку, взаємодовіри та ін.), призводить до катастрофічних наслідків в економічній системі.

Рівень життя має загальну тенденцію до зростання відповідно до закону збільшення потреб людей, але зменшується в періоди економічних криз, характеризуючи їхню глибину й соціальні наслідки.

ІРЛП – інтегральний показник, що розраховується щороку для порівняння та вимірювання рівня життя, грамотності й довголіття як основних характеристик людського потенціалу. Він є стандартним інструментом при загальному порівнянні рівня життя різних країн і регіонів. Індекс публікується ООН у щорічному звіті про розвиток людського потенціалу з 1990 року.

Під час підрахунку ІРЛП враховуються три види показників:

- очікувана тривалість життя – оцінює довголіття;
- рівень грамотності населення країни (середня кількість років, витрачених на навчання) й очікувана тривалість навчання;
- рівень життя, оцінений через ВНД на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) у доларах США.

Першими десятима країнами в рейтингу індексу людського розвитку за 2011 рік є Норвегія (ІЛР = 0,943), Австралія (0,929), Нідерланди (0,918), Сполучені Штати Америки (0,912), Нова Зеландія (0,907), Канада (0,902), Ірландія (0,895), Ліхтенштейн (0,891), Швеція (0,885) та Німеччина (0,885). Ізраїль зайняв 17-те місце, Польща – 39-те. 65, 66, 68 – відповідно Білорусія, Росія і Казахстан. Індекс людського розвитку для України у 2011 році становить 0,729 і відносить країну на 76 місце з 187 держав і територій. При цьому наша країна втратила 7 позицій у порівнянні з торішнім рейтингом – тоді Україна була 69-ю. Тим не менше, 76-е місце за класифікацією ООН входить до групи країн з високим рівнем людського розвитку (48-94 місця). В оточенні України – Грузія (75) і Маврикій (77). Останні місця в індексі займають Нігер і Демократична Республіка Конго (0,286 пункту).

Починаючи з 2010 року, до Звіту ПРООН були введені нові показники індексу людського розвитку :

1. ІЛР, скоригований на нерівність з урахуванням відмінностей у рівні прибутку, сфері охорони здоров'я та освіти;
2. Індекс гендерної рівності бере до уваги рівень материнської смертності та присутність жінок у парламенті;
3. Багатовимірний індекс бідності: оцінює бідність не лише з огляду на рівень прибутків, а й враховує численні фактори на рівні домашніх господарств – від основних життєвих стандартів до доступу до шкільної освіти, чистої води і медичної допомоги. Більше 1,3 млрд. людей у 104 країнах, для яких обрахований багатовимірний індекс бідності – живуть на менше ніж \$ 1,25 на день.

За період з 1990 до 2011 року значення ІЛР України зросло з 0,707 до 0,729, або на 3 % (у середньому приблизно на 0,1 % за рік).

По результатах рейтингу очікувана тривалість життя в Україні – 68,5 років, у середньому в нашій країні треба витратити 11,3 років на навчання, рівень життя оцінений у 6,175 тис. дол. на людину, рівень грамотності дорослого населення становить 99,7 %.

За даними ООН, населення України в 2011 р. становить 45,2 млн осіб, на 2030 р. прогнозується вже 40,5 млн. Міське населення становить 69,1 %, середній вік – 39,3 року. За індексом гендерної нерівності (0,335) Україна зайняла 57 місце з 146 країн.

Країною, яка досягла найбільшого зростання ІЛР у останньому десятилітті, є Оман, який постійно інвестував прибутки від енергоносіїв в освітню галузь та систему охорони здоров'я. Це підтверджує першочергову роль «людського капіталу» як фактора еко-

номічного зростання, підкреслюючи, що «найбільшим капіталом країни є її люди з їх майстерністю, досвідом і спонуканням до корисної економічної діяльності». Тому зрозумілим стає той факт, що ті країни, які більшою мірою інвестують кошти в науку, освіту, охорону здоров'я, культуру й інші соціальні проекти мають більш високі темпи економічного зростання в довгостроковій перспективі.

Хоча загалом у світі спостерігається прогрес з людського розвитку, різниця між країнами вражаюча: за останні 40 років, для 25 % країн з найнижчим рівнем розвитку характерне покращення ІЛР менш ніж на 20 %, у той час як для лідерів рейтингу – 54 %. Таким чином, різниця в доходах між країнами та регіонами світу зростає.

У процесі трансформації економіки України мали місце інституційні, технологічні, соціально-культурні перетворення. Характер інституційної трансформації, з одного боку, сприяв розширенню можливостей вибору людей в економічній діяльності. З другого – обумовив зменшення державної відповідальності за результати функціонування економіки; розшарування населення; підвищення правової незахищеності певних груп економічних агентів, що призвело до загальної нестабільності та підвищення рівня ризику економічних операцій. Сформувався некерований тіньовий сектор та відбулася монополізація значної кількості галузей економіки країни.

Проведення інституційних перетворень обумовило зростання інфляції, падіння обсягів виробництва, ріст безробіття, збільшення заборгованості по зарплаті. Кредитні та інвестиційні ресурси, як джерело коштів для реструктуризації виробництва, стали малодоступними внаслідок зменшення обсягів накопичення капіталу. Уповільнення технологічної трансформації за умов знецінення оборотних коштів та високої вартості кредитних ресурсів призвело до падіння прибутків суб'єктів господарювання і зменшення доходів основної маси населення. Разом з тим з 2000 року спостерігається стійка тенденція до помірному зростання рівня та якості життя населення України.

У розвиненій економіці від 10 до 20 % доходу йде на нагромадження капіталу, і навпаки, найбільш аграрні країни часто здатні заощаджувати лише 5 % національного доходу. Більше того, значна частина цього невисокого рівня заощаджень йде на забезпечення житлом та простими знаряддями праці зростаючого населення. Тільки мала частка доходу залишається для економічного зростання.

Пропозиція суспільних благ в Україні характеризується таким чином. Ринкові блага в середньому представлені в широкому асортименті. Недоступність цих благ обумовлюється скоріше низькою купівельною спроможністю населення, ніж їх відсутністю.

Внаслідок трансформаційних перетворень в Україні сформувалося кілька соціальних груп. Створилися невеликі за чисельністю прошарки, що мають відносно високий рівень добробуту та стабільні можливості його збереження і підвищення. Але більш чисельними є такі, що мають низький рівень добробуту з дуже обмеженими можливостями його підвищення. Особливість ситуації в Україні полягає в тому, що, маючи невисокий ВВП та невисокі доходи на душу населення, відбувається небувало висока поляризація доходів. Так, в Україні співвідношення між грошовими доходами 10 % найбільш забезпечених і 10% найменш забезпечених груп населення перевищує 12 разів, тоді як у більшості розвинутих країнах світу цей коефіцієнт значно менший, наприклад, у Німеччині доходи 10 % найбагатших перевищують доходи 10 % найбідніших у 6,9 разів, Канаді та Японії – у 3,7 рази, а в Швеції він є найнижчим і становить 2,7 рази.

Відомо, що розмір та джерело доходів населення є головним критерієм соціального розшарування суспільства, а категорія доходів населення відображає економічні зв'язки між членами суспільства з приводу споживання виробленого продукту за рахунок її трудової активності, без чого не можна здійснити вихід на необхідні темпи зростання. Про це свідчать дані таблиці 1 про видатки мінімального сімейного бюджету.

Таблиця 1

Структура доходів по соціально-демографічних групах у середньому по Україні (у %)

Витрати	На душу населення	Соціально-демографічні групи			
		Працевдатні	Пенсіонери	Діти до 6 років	Діти 7-15 років
Харчування	68,3	61,6	82,9	74,5	73,4
Непродовольчі товари	19,1	21,4	10,0	18,9	19,8
Медичні та освітні послуги	7,4	8,9	7,1	6,6	6,8
Податки та інші платежі	5,2	8,1	–	–	–
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Під час вибору структури споживчих благ перевага надається продуктам харчування (частка витрат на них – близько 68 %). Потреба в благах довгострокового споживання, необхідних для відтворення і розвитку людського капіталу (перш за все освітніх, медичних послугах), залишається недостатньо задоволеною. Поточний рівень добробуту обмежує можливості інвестування у власний розвиток значної частини населення.

Саме тому особливо важливим у таких умовах є формування соціальних нормативів, тобто мінімальних державних гарантій, а саме: прожитковий та неоподаткований мінімум, мінімальні розміри заробітної плати, допомоги, пенсії за віком, співвідношення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати. Величина мінімальної заробітної плати і прожиткового мінімуму мають регулярно підвищуватись.

Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності та господарювання, розмір якої визначається з урахуванням: вартісної величини мінімального споживчого бюджету; загального рівня середньої заробітної плати; продуктивності праці, рівня зайнятості та інших економічних умов.

У сучасних умовах мінімальна заробітна плата повинна встановлюватися у розмірі не нижчому за вартісну величину межі малозабезпеченості в розрахунку на працевдатну особу. Динаміка розміру та співвідношення мінімальної і середньої заробітної плати в Україні показано в таблиці 2.

Таблиця 2

Динаміка співвідношення мінімальної і середньої заробітної плати

Роки	Середньомісячна заробітна плата, грн	Мінімальна заробітна плата, грн	Співвідношення середньої і мінімальної заробітної плати, разів	Середній розмір місячної пенсії, грн (на кінець року)	Мінімальна пенсія, грн	Співвідношення середньої і мінімальної пенсії, разів
2002	376,38	152,5	2,47	122,49	84,9	1,44
2003	462,27	186,7	2,48	136,55	89,35	1,53
2004	589,62	210,3	2,80	182,24	156,53	1,16
2005	806,18	300,3	2,68	316,23	332,0	0,9
2006	1041,0	364,6	2,85	405,62	358,5	1,13
2007	1351,0	430,0	3,14	478,4	403,75	1,18
2008	1806,0	532,5	3,39	751,4	483,0	1,55
2009	1906,0	573,3	3,32	898,4	498,0	1,80
2010	2239,0	869,2	2,58	907,0	695,0	1,31

Незважаючи на те, що співвідношення середньомісячної заробітної плати до мінімальної за період 2002-2010 рр. набуло ознак зростання, цей показник ще далекий від ідеалу. За даними Міжнародної організації праці, мінімальна заробітна плата у більшості країн світу становить 40-60 % середньої заробітної плати і у декілька разів перевищує фізіологічний прожитковий мінімум.

В Україні діюча система пільг та допомоги потребує суттєвого вдосконалення, так як є надто розгалуженою, фінансово необґрунтованою, значною мірою декларативною, непро-

зорою та соціально несправедливою: порядок надання пільг регулюється понад 40 нормативно-правовими актами. Згідно з діючим законодавством налічується близько 30 пільгових категорій і понад 20 різних видів пільг. Пільги набули настільки широкого поширення, що їх можна було б використати у більшій кількості випадків, ніж кількість населення у країні. Розрахунки Міністерства фінансів України вказують на те, що діюча система пільг орієнтована здебільшого на забезпечене населення – якщо на одного бідного в середньому припадає 8,2 грн на місяць у вигляді пільг, то на одного небідного – відповідно 19,1 грн. Як наслідок – пільги, допомоги та субсидії поглиблюють диференціацію в доходах.

Висновки. Головна увага держави має бути зосереджена на інвестиціях у «людський капітал», який є головним фактором економічного зростання.

Швидке економічне зростання неможливе без найпередовіших досягнень науки й техніки, впровадження принципово нових підходів у менеджменті та у виробництві, тобто без здійснення «інноваційного прориву». Необхідним є прогнозування, планування й програмування соціально-економічних показників розвитку з використанням сучасних статистичних та економіко-математичних методів.

Державна політика має бути спрямована на розробку довгострокового плану розвитку країни, який би включав як стратегічну мету (вихід України на рівень найбільш розвинених держав світу за основними соціально-економічними показниками), так і тактичні цілі, які б коригувалися залежно від кон'юнктури ринку, фази економічного циклу та були б максимально гнучкими відповідно до вимог сьогодення.

Список використаних джерел

1. Балакірева О. М. Громадська думка на межі 2009-2010 рр.: оцінка року та погляд у майбутнє / О. М. Балакірева // Український соціум. – 2010. – № 4. – С. 135-153.
2. Богиня Д. П. Основи економіки праці: навч. посіб. / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова. – 2-ге вид. – К.: Знання-Прес, 2001. – 313 с.
3. Волинський Г. Про соціальну диференціацію населення / Г. Волинський // Економіка України. – 2008. – № 2. – С. 79-84.
4. Дослідження: Держава сприяє соціальній нерівності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://otherside.com.ua/news>.
5. Звіт ООН про розвиток людського потенціалу за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/1243>.
6. Иванов Н. Человеческий капитал и глобализация / Н. Иванов // МЗ и МО. – 2000. – № 11.
7. Краснокутська Н. С. Економіка праці та соціально-трудова відносина: навчальний посібник / Н. С. Краснокутська. – К.: Центр навчальної літератури, 2005.
8. Кузик М. Прогнозирование, стратегическое планирование и национальное программирование: учебник / М. Кузик, В. И. Кушлин, Ю. В. Яковец. – М.: Экономика, 2009. – 126 с.
9. Лібанова Е. В. Проблеми майнового розшарування населення України / Е. В. Лібанова // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 1. – С. 24-30.
10. Охватить обездоленных: Всемирный доклад по мониторингу ОДВ [Электронный ресурс] / UNESCO. – Париж, 2010. – Режим доступа: <http://www.ifap.ru/library/book474.pdf>.
11. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Соціальний захист як ознака цивілізаційного суспільства // Віче. – 2004. – № 8. – С. 63-74.
13. Сравнение мировой статистики в области образования: Всемирный доклад по образованию [Электронный ресурс] / Институт статистики UNESCO. – Монреаль, 2007. – Режим доступа: http://www.uis.unesco.org/template/pdf/ged/2007/GED2007_rus.pdf.
14. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України» (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) за 2001-2010 рр.
15. Adams R. H. Economic Growth, Inequality and Poverty: Findings from a New Data Set // World Bank Policy Research. Working Paper 2972. – 2002. – February. – 43 p.